

پنجگور عہدی لبزانک لبزانت

سجاد احمد¹

عدنان ریاض²

Abstract

Makran enjoys a distinct status in Baloch history; likewise, Panjgur is an integral part of the region. In the era of Hazrat Omar, Islam spread to Makran, and since then, different historians, writers, and researchers have cited Panjgur in their respective travelogues and works; these references are historically significant, capturing the essence of the land, people and culture. Panjgur is an ancient trade route; with a moderate climate, it produces multiple crops and works as a suitable market. Culturally Panjgur is deeply rooted in Baloch cultural nuances of art, music, and literature. Historically, for both agriculture and civilization, Panjgur is an Oasis. Writers and artists reflect the life and culture of any geographic location; therefore, there would not be a convincing description of Panjgur without mentioning such names. The article evaluates eminent writers, artists and poets representing Panjgur. The paper confines the study to prominent figures, including Izzat Panjguri, Mulla Ibrahim Kashani, Mirza Gul Mohammad Natiq Makrani and Mulla Wali Muhammad Mullazai.

گچین لبز۔ راجدپتر، لبزانک، گور، بننام، سیائیں دور، لڈر پتچ

اے سرڈگارے بابت بازیں پٹ پوکھارانی راجدپتری واگی اسپر نامگانی تہاکہ ایشانی تہادری پٹ پوکھارانی واگی اوں ہوارانت، نام گرگ بوتگ۔ ایچ ایٹی ہے پدربیت انت عہدی زمانگ اے سرڈگارے یک مزئیں ارزشت ئے بوتگ ء شاہیگانیں دودمان پیے ء واھند بوتگ۔ پنجگور ء نام بابت بازیں لبزانت ء زانکاراں وتی ہیال ء لیکہ درشان کرتگ انت۔

بلوچی زبان میں پنچ کے معنی پانچ اور گور بہ معنی قبر کے ہیں جو بعد میں بگڑ کر پنجگور میں کنورٹ ہوا۔ اس کے متعلق یہ دلیل دیا جاتا ہے کہ یہ علاقے میں پانچ صحابہ کرام کی قبروں کی موجودگی کی مناسبت سے یہ نام پڑ گیا۔ لیکن کافی تلاش و جستجو کے باوجود اب تک ان قبروں کی نشاندہی یا کسی سے گواہی یا کسی بھی طرح ان کے متعلق کوئی آثار و جامع نشاندہی نہیں ہوئی ہے۔ دوئم یہ کہ پنجگور بلوچی کی لفظ پنچ کور کی بگڑی ہوئی شکل ہے۔ یعنی پنچ بہ معنی پانچ اور گور بہ معنی نہر جو پانچ نہروں کے نام سے جڑا ہوا ہے۔ یعنی اس علاقے کا نام پانچ نہروں کی موجودگی سے ماخوذ ہوئی تھی (بلوچ، 34: 2012)

پنجگور ء نام ء بابت ء کہ ادا مہتریں صحابہ کرام آنی مانش ہما انت یک ونگڑیں حیال ء لیکہ ئے، ایٹی ء تہاچ راستی نیست انت چیا کہ اے قبرانی نہ آثارے است انت نہ کہ روایت ء پیرین ء کؤاسانی دپ ء چشیں گپ ء تران ء اش کنگ۔ دڑی پٹ پوکھار کاراں ”پنجگور“ فارسی زبان ء گال ”پنچ“ پنچ ء بزانت ء ”گور“ ء گال ”قبر یا مانش“ ء بزانت ء زرتگ، نوں مئے گیشتر پٹ پوکھار ء نویسکار ہے رنگ ء وتی ہشتانک آں نویس انت، گیشیں پٹ پوکھار ء نکانسری اش نہ کرتگ، البت اے درگت ء مایک جہدئے کرتگ کہ اے جیڑھ ء کے شتر گیشگیوار کنیں، اگاں ما بچاراں پنجگور ء پنچ مزئیں گور انت کہ پنجگور ء بننام چونائی ء ہمیشی ء بزانت ء مانا ء زورگ بوتگ۔ ماں بلوچی ء ”گور“ راہ، نیمگ ء پاند ء راگش انت، چشہ آپ ء گور....

¹ Assistant Prof. Government Degree College, Quetta, Balochistan.

² PhD scholar English Culture and Literature, Ankara, Turkey.

پنجگور ۽ اے پنجپیں گور است انت کہ اولی ناگ ۽ راہ انت کہ دیم پہ خضدار ۽ ۽ بیلہ ۽ دانکہ سندھ ۽ روت انت ۽ دومی نیگ ۽ سوراب ، قلات ، مستونگ ۽ داں شمال ۽ ہما دیم در کیت انت ، سسی گچک ۽ راہ کہ اچ ڈراسکی ۽ دیم پہ آواران ۽ مشکے ۽ روت انت ، چارمی راہ تربت ۽ راہ چہ گوران ۽ در کیت انت تربت ، دشت ۽ داں تیاب ۽ سر بیت انت ، پنجچی گراوگ ۽ شاہدگ انت کہ چیدگی ۽ سیمسراں در کیت انت ۽ دیم پہ روبرکتی بلوچستان ۽ ایران ۽ روت انت ، ششمی راہ سوراب شکت ۽ راہ انت کہ دیم پہ کوہ سیاہان ۽ ماشکیل ۽ ہما گور آل روت انت۔

ماں تسپ پنجگور ۽ بگدڑی کور ۽ کوہ ۽ یک پکنک پوائنٹ ۽ انت انت ہمدایک مژن ماتکوہ ۽ انت انت ، اے کوہ ۽ سرا یک عہدی کلات ۽ انت انت ، زانگ نہ بیت کہ ایش کجام دور ۽ باریگ نیگ انت ، اے کلات ۽ سرا لک کنگ ۽ داستا پدیانک اوں بستگ ، اسپ ۽ اولاکانی بندجاہ ۽ ہم انت انت ۽ یک کڈے ۽ آتشکدان یے ۽ اوں آثار دست کپت انت . ایش آتشکدان آیانی عبادت ۽ ذکر ۽ جاہ بوتگ یا وتی میت اش ہمداسہنگ انت ایش زانگ نہ بیت . اے عہدگیں کلات سہنگیں ہشت ۽ بندگ بوتگ بلے نوں وھد ۽ دز ۽ نجانی تھا گار ۽ بیگواہ بوتگ ۽ انت ۽ ڈر اتگ ۽ پدا خزانہ ۽ شوہاز کاراں ہم ایش نہ بخشانگ . اے کلات ۽ سرا وھدے مردم لک کپیت ۽ چاربت گڈا سر جیں پنجگور شرمی ۽ ودی بیت انت ۽ پنجگور ۽ ہے پنجپیں راہ ۽ دگ ہم جوانی ۽ گندگ بنت۔

مے بازیں لہزانت ۽ پٹ ۽ پوکارانی کشنگ انت کہ پنجگور چونائی ۽ فارسی زبان ۽ گال انت ۽ ادا پیش ۽ زمانگ ۽ فارسی کشنگ بوتگ ہمیشہ وقتی اثرات ۽ دور داتگ انت . گیر آرگ بہ بیت ادا ہچر فارسی زبان کشنگ نہ بوتگ البت سرکاری زبان بوتگ . بلکیں اے تیوگیں دگ ۽ بزاں ایران ۽ بگر داں ہندوستان ۽ اوگانستان ۽ سینٹرل ایشیا ۽ بازیں ڈیہہ آل یک زمانگ ۽ فارسی سرکاری ، آمیدی ۽ کارگی زبان بوتگ . یک زبانے کہ لس مہلونک ۽ ۽ رابطہ ۽ زبان مہ بیت آھند ۽ دگ ۽ بننام ۽ سرا وتی سان ۽ اثراتاں دور نہ دنت ۽ پدا ایش ہم چارگی انت کہ محتریں صحابہ آنی قبر ساری ۽ بوتگ انت یا پدا شہر جوڈ بوتگ . اے گپ ۽ تھا دگری یے ہچ نیست کہ شہر و ہزاراں سال ساری بوتگ ۽ ایشی شاندی مارا بازیں من انگیں راجدپتری وانگی آل چے رسیت۔

”پنجگور ۽ بابت شریف ادریسی ۽ وانگی ”نزہتہ المشتاق“ ۽ تاکدیم 113 ۽ سرا نویستگ کہ فزبور ۽ لس مہلونک ۽ بیوپار جہ منند انت۔

اے دگ ۽ بابت ”برصغیر اور عرب مورخین“ ۽ وانگی ۽ نبشتہ انت کہ یک شہرے آبات انت ، بازیں شاھوکار ۽ بیوپارے جہ منند انت ۽ بازیں ۽ مال ۽ دولت داشنگ۔ نامی یں وانگی تچ نامہ ۽ تھا نویگ بوتگ وھدے راجا تچ مکران ۽ کرمان ۽ روت انت گڈا آکزبور (پنجگور) ۽ میری ۽ دوار جوڈ کنت ۽ اودا پنجتوری بزاں پنج سازانی نوبت اڈ دنت کہ بگلانی دود ۽ رد ۽ بیگاہ ۽ بام ۽ وھد ۽ جنگ بیت انت۔

راجدپتر ۽ سرا من انگیں وانگی ”فتوح البلدان“ ۽ اردو رجانک ۽ تاکدیم 419 ۽ سرا تیز مکران ۽ کیز مکران ۽ گپ نیست اودا ایوک ۽ فیزبور (پنجگور) ۽ گپ است انت (بلوچ،

انچ اے گپ آں ہے شون رسیت کہ آ زمانگ ء پنجگور نہ ایوک ء اے دگ ء بُجای شہر بوتگ بلکین بیوپاری ء چست ء ایرانی یک مزئیں بُجَل ے ہم بوتگ ، آ زمانگ ء پنجگور ء ناہ ء ہر ماگ آنی یک شریں نیادی ء ابید چہ کہر باء ہر ماگ ء جوڈ بوئگیں شیرگ میاں استمانی نیادی آں ایٹی ء لوٹ ء واہگ بوتگ چیا کہ ایشر از مستان ء سارتی جنگ گڈا ایش گڑ جوڈ بوتگ ء عراق ء افریقہ ء نیادی آں شینگ ، ہے پیا گر ماگ ء موسم ء گوادر ء تیاب دپ ء ایدگہ بیوپار پنجگور ء آہنگ انت ء انچ پنجگور ء پڑم ء چڑہ اش زرتگ ء بمبئی ء نیادی آں برتگ انت اش ء ہے وڑا آیاں انچ ہندوستان ء پہ مال ء دلوتانی نادراہی ء دوا ء درمان ء پلستر ہم آڈرتگ . گیر آرگ بہ بیت اے زمانگ ء مال پنجگور ء مال ء دلوت ء دارگ ء ہب ء واہگ بیوپاری سنج ء بوتگ .

پنجگور ہما زمانگ ء ہم زانت ء زانت ء بنجاہ بوتگ .

”قرون اولیٰ کے مستند تاریخ نویس استخری نے چوتھی صدی ہجری میں ان علاقوں کی سیاحت کی اور واضح طور پر لکھا فز پور کا شہر کچ و خضدار کے درمیان واحد تجارتی مرکز ہے . جہاں کھجور سے شکر بنائی جاتی ہے . اسکی وجہ تسمیہ بھی یہی ہے . یعنی شکر گڑھ The land of sugar شہر کے ارد گرد خندق ہے . جس میں پانی بھرا ہوتا ہے . رات کو خندق پر سے پل کے تختے اٹھائے جاتے ہیں . تو شہر ہر طرح سے محفوظ رہتا ہے انہوں نے اس وقت بھی وہاں چند مدرسوں اور درس و تدریس کا ذکر کیا ہے . لیکن نہایت ہی محدود سطح پر البتہ مقامی زبان ان کو سمجھ نہیں آرہی تھی . جس علاقہ میں ایک ہزار سال پہلے صنعت و تجارت اور قدر ترقی یافتہ ہو اس جس میں اس وقت بھی دو چار مدارس موجود ہوں تو یہ ایک قدیم تہذیب کے نقش تھے (شاہوانی، 2008:21)۔

بلے رند تر ء مکران ء راجکاری ء سیاسی جاؤرہالانی سرا چار ء دلگوش کناں گڈا مارا یک مزئیں پُرشٹ ء پُروش ء نگیگیں جاؤر گندگ کایت ، دانکہ عربانی دور ء باریگ ء امن ء ایمنی ات ء مکران ء بابت ء شریں سرپدی رسیت بلے پدا غزنوی آنی زلم ء جبر ء دور بندات بوت پدا ہم اے دور ء بابت کماں سرپدی رسیت رند تر ء سلجوقی ، تُرک ء منگولانی کُشت ء کُشایں دور کہ بندات بیت گڈا مکران ء شوم ء شانزدہی انچ ہما بندات بیت ، اے ہما دور ات کہ ہر نیمگ ء کُشت ء ہون ریزی ات ء کس ء راگوں مکران ء مچگڈگ آں کار نیست ء ملگزاریں مکران ء آباتیں مچگڈگ گیر ات انت ء دیہات ء ملک ویران بوت انت . اے دور ء راجدپتر زانت سیائیں دور ء نام ء گیر کارمنت ء اے دور کساس چار سدّ سالانی سرا انت بلے اے دور ء بابت ء راجدپتر سنج نہ کُشتیت ء بے ترک ء توار انت ء مارا سنج وڑیں سرپدی ے نہ رسیت۔

سیائیں دور ء پد ماں مکران ء یک نوکیں دوریے ء بندات ہما وھدی بوت کہ بلوچانی گڈی لڈ ء رنچ انچ کرمان ء دیم پہ مکران ء بوت ، سردار گنگوری بلوچانی اے لڈ ء رنچ ء وھد ء دمان 1450 ء داں 1650 ء کُشتیت (بلوچ، 2009: 191) ، بلوچانی ہے گڈی لڈ ء رنچ ء پد زمان ء سُر ء پُر ے گندگ ء کیت انت ، چد ء ساری ہرچی بوتگ آ راجدپتر ء دنز ء بُجانی تھا گار ء بیگواہ انت . اگاں ما بچاراں بنی آدم زند ء غم ء شادہانی درشان کنگ ء شریں وسلیگ لبز انک انت ء ہمک دور ء باریگ ء بنی آدم زند گوازینگ ء وڑ ء پیم ، آیانی ہیال ء پگر کنگ ء لبز انک ء پُش آدیگ ء پیش داشنگ ہمیشکہ کُشتیت کہ ”لبز انک زند ء آدیگ انت۔

”شاعری ء را عہد ء دورانی تھا بہر کنگ ء رواج کساس کلیں لہزانت آنی تھا است انت پرچیکہ شاعری ء نفسیاتی تب ء نیل ء سرپد بوہگ ء عہد ء دورانی مزاج ء رویہانی گین گیار ء دورانی بہر ء بانگ ء عمل مزین کردے پیش داشت کنت . نوکیں عہد ء شاعری ء دورانی گین ء گیار ء تب ء نیل ء چارگ ء تپاسگ ء اے عمل ء را گین ء گیار ء تھا ہوار گیجگ ء گیشی بوتگ بلے تنیگت ء سالانی ء وہد ء حساب ء گین ء گیار ء عمل شرتر چارگ ء زانگ بیت . دیروی کرنگیں لہزانتانی تھا اے بابت ء دہ ، بیست ، چل ، پنجاہ ء صد سالانی حساب ء اے عمل چارگ ء تپاسگ بوتگ۔

بلوچی لہزانت ء سرا باقاعدگی ء سرجمی ء کار ء بندات ء تنیگت ء بازیں وہدے نہ گوسنگ ہمیشہ زانت کار ء پٹ ء پول کار اے عمل ء را مزین وہدی پرک ء پیرے ء گول چارگ ء انت .

میر گل خان نصیر بلوچی شاعری ء را چار عہدانی تھا بہر کنت ، بنداتی سہ عہد کہنیں شاعری ء چارمی عہد آئی پٹ ء پول ء رد ء نوکیں شاعری ء بنداتی عہد انت . مئے بن گپ کہنیں عہد ء شاعری انت ہمیشہ ما ایشرا ہے سہیں عہدانی رد ء چارگ ء تپاسگ ء جھد ء کنائ۔

اولی عہد – متقدمین ء دور

متقدمین ، متقدم ء جمع انت کہ ایشی معنی ء بزانت گوہنگیں (سابقین) انت . میر گل خان نصیر اے عہد ء را میر چاکر خان رند ء گہرام لاشاری ء دور ء باری ء بزاں پانزدہمی صدی ء گڈسر ء پنجاب ء سندھ ء نیمگ ء آوانی لڑ ء بار کنگ ء روگ ء دور ء باری لیکیت کہ اے شانزدہمی صدی ء بنداتی نیم ء ہلاس بیت ، میر گل خان نصیر ء گوٹگ ء رد ء اے عہد ء شاعرانی تھا میر چاکر رند ، گہرام لاشاری ، بیگہر ، ریحان ، شے مرید ، شہداد ، نودہنگ ، کلاتی جیب ، سہیت زنگی شاہی ، جاڑو و جلب ، بکر ء دگہ بازینے نام ہوار انت۔

دومی عہد – دور متوسطین

متوسطین چہ متوسط ء انت ء ایشی معنی ء بزانت نیامی انت . اے عہد ء دور میر چاکر خان رند ء گہرام لاشاری ء چہ بلوچستان ء لڈ ء بار بزاں 1550 ء رند بندات بیت ء بلوچستان ء حد ء سیمسراں انگریزانی آہگ بزاں 1830 ء عہد ء سر بیت . بلوچی شاعری حاترا اے باز ارزشت داریں عہدے . اے عہد ء نامداریں شاعرانی تھا بجا پیروشہ ، بار ، سہراب ، جوگلو غلامو ، حاجی خان ، میر مندوست ، بالاچ حسن ، حمل جیسند ، عبداللہ خان احمد زئی ، جام درک ، کیا جدگال ، حیدر بالاچانی ، گاہی گورچ ، اسحاق رند ء دومی شاعر ہوار انت۔

سیمی دور – دور متاخرین

متاخر چہ تاخیر ء انت ایشی ء معنی ء بزانت رند ء آوکیں مردم ، گڈی زمانہ مردم . میر گل خان نصیر ء اے عہد ء دور ء را بلوچستان ء انگریزانی آہگ (1830) ء گول بنا کنگ کہ اے 1920 ء تا است انت . میر گل خان نصیر ء گوٹگ ء رد ء اے عہد ء بلوچی شاعری ء دگہ پیمیں تب ء نیلے زرت . انگریزانی غلامی ء شاعرانی ء آوانی شاعری ء مزاج ء را بدلینت . لہتیں ء ابید آدگہ کلیں شاعران راج ء آجوکیں ارواح ء را غلامی ء طوق ء گٹ ء دیگ ء ایشرا بہت ء تالہہ ء نصیب ء نیمگ ء چہ زانگ ء خیال ء را سکین دات . زحم ء کٹار ء تیر ء تپگ ء جاگہ زلف ء ملگور ء دوستدار ء بالاد ء گپت . مذہب ء نیک راہی ء بن گپانی نیمگ ء ہم ہے عہد ء دگوش گور کنائنت . اے عہد ء نامداریں شاعرانی تھا ملا فاضل ، ملک دینار میروانی ، ملا عبدالرحمن ، احمد واجو ، ملا اللہ داد ، ملا ابراہیم

، ملا بہرام ، ملا نور محمد بمبپشتی ، ملا عزت پنجگوری ، عبدالکریم ساجدی ، ملا رگام واشی ، جلال خان بالاچانی ، سدن گور چہ ایشاں ابید
مست توکلی ، بجا مری ، رحم علی مری ، جوانسال بگٹی ، بہرام جھکرانی ، کبیل جت دگہ نامداریں شاعر ہوار انت (بلوچ) ، -38:2006
(39)۔

وہدے ما بلوچی شاعری و عہدگیں دور و شاعری و چاراں و ٹپاساں گڈا ما ہے گنداں اے تہیں تو انگریں سناچ و واہند و چد و پیسر
ہم وتی سناچ دیما آورتگ انت بلے اچ ما اندیم انت و راجد پتر و دنز و ٹجانی اندر و گار انت۔
ماں پنجگور و متاخرین دور و باریگ و لہزائکی چست و ایرانی بندات بیت انت و ہاس کن ہے ملائی دور و مارا گیشتر دست کپ انت۔
ملائی دور سرخیلیں شاعرانی تہا ملا عزت اوں ہوار انت کہ آئی و سیادی گوں پنجگور و مردم خیزیں سرڈگار و انت۔ چشکہ ملا عزت
وتی یک شعرے و تہا چش در آئیت:

اسم کہ ع و ز انت ت و ہوار کنت

ابن و دول و ہ انت ، پنجگور مقام کنت (بلوچ 99: 2006)

ملا عزت پنجگوری ، پنجگور و نامیں شہر تسپ نندو کے بوتگ ، آئی و آرپیں پت و نام للہ بوتگ۔

آئی ودی بوہگ و ماہ و سال زانگ نہ بنت بلے اے الم و زانگ بیت کہ آدمی دور و شاعرے بوتگ ، کہ اے دور و تہا ملا فاضل
، ملا قاسم و دگہ باز ہوار انت۔ عمر و درگت و ملا عزت چہ ملا فاضل و کستر زانگ بیت پرچا کہ ملا فاضل و ودی بوہگ 1795 و داں
1800 و نیام و زانگ بیت و آئی مرگ و سال 1862 و دیم و انگ۔ گوں اے دلیل و زانگ بیت کہ عزت پنجگوری سال 1800
و اولی دھک و ودی بوتگ بلے آئی مرگ و پکائیں سال و روج پہک و زانگ نہ بنت البہ انچو گشت کہ مہرک و مرگ و پد عزت
داں چہل روج آئی مانس و سرون و نندیت و مودیت و آسر داں جنت و پد و پیردان و بد دعا دنت و پد و تی دیے و روت کہ روچے
مرچی زانگ نہ بیت کجاشت؟ (عال ، مئی 690: 2001)۔

عزت و سرجمیں شاعری مہرک و چپ و چاگرد و چر ایت و گوں ہماں بندوک انت بلے عزت و بابت و اے ہر اوں تچک انت کہ
آئی و مہرک و شیدائی و آئی و زلپانی اسیر بوتگ و ساری ہم شاعری کرتگ۔ بلے مہرک و پد آئی و شاعری و رنگ و دروشم بدلیت۔
ما عزت و شاعری و راسہ و ہد و تہا بہر کناں کہ اے سہیں رنگ عزت و شاعری و تہا و ہد و سرا ہوار کپنگ انت۔

اولی - عزت و چہ مہرک و گندگ و آئی اشنگ و پیسر و شاعری

دومی - مہرک و بابت و اشنگ و آرا گندگ و رند و شاعری

سیسی - گنوی و ابدالی و شپتالی و ہد و شاعری (بلوچ 101: 2006)

عزت و شاعری اولی دور کہ مہرک و عشق و بندوک نہ بوتگ ہما انت اے دور و گیشیں شاعری پہ ما سر نہ بوتگ البت آئی شعرے
ماں فارسی زبان و دست کپنگ۔ اچ اے شعراں زانگ بیت انت کہ ایک شریں فارسی دان وے بوتگ ، ہے پیا آئی و وتی شعرانی
تہا عربی و گال انچش ہوار کپنگ انت ، انچشکہ اے دور بازیں شاعرانی شعرانی تہا گندگ بنت بلے عزت و شعرانی وانگ و وانوک
ہے بہم ایت بلوچی و بندریں گال انت ، عزت اداوتی از مکاری و پیش داریت بلے اے زانگ نہ بیت کہ آئی و فارسی و عربی سوچکار
کنے بوتگ و کجام مکتب و وانگباہاں آئی و اے زبان ونگ و در برتگ انت۔

دلاں بر خیز خواں نعت رسول انس و جان

آں شفیق روز محشر ماہ و سالہا جہان
اے بدر گاہ رفیع محرم اسرار داں
چشمہ علم و یقین از کرم بار دبیان
گویم عزت ازل دل و جان نعت آں سلطان دین
بلبل باغ جناں و نور رب العالمین (شاہوانی 176: 2009)۔

ھیہات ء لَمَّا تُؤْ عَدُون
گل از گلستان شد بیرون

قال الذین کفرُوا مہرجان کہیب کنت

ان الذین اٰمنوا مانند شیب کنت (پہچوری، جنوری 19-18: 2017)۔

عزت ء شاعری ء دومی دور کہ مہرک ء شَرَّ رَنگی ء بابت ء اُشکنگ ء آئی ء مائیں دروشم ء گندگ ء پد ء شاعری انت، اے ہما دور انت کہ ابشی ء تہا تچگیں ء راستیں مہر ء رنگ و دی بیت ء اے ہما دور انت کہ آئی ء گوں مہرک ء پُر لِدَتیں عشق ء شعر پر بستگ. آئی ء زند ء ہر وشی ء غم مہرک ات.

تو کہ نہ دیستگ دلبر و ہدے داب کنت

اندائے روج ء ماہ ء بے شک تہار کنت

وہدے کہ پوشیت سہراں کید ء سوار کنت

اے عاشقیں جواناں بے سدھ ء سار کنت (پہچوری، جنوری 88: 2017)

کُشْتہ من ء گل ء

باگ ء بلبل ء

توتی زبیل ء

گوش ء سُنل ء

چم ء کنجیل ء

اَلے پہ مہر گل ء

دردا گلگیں تلاء

دوست ءے منی دل ء

عشق ء تئی بلاہ

تڑاں جنگل ء (پہچوری، جنوری 75: 2017)

عزت ء شاعری ء سبھی دور بزائک مہرک ء مرگ ء پد آئی ء کشتگیں شعر ء پر بند انت. اے شعر ء لچہ گنوکی ء ابدالی ء شپتالی ء دور نیگ انت کہ گیشتر موتک ء مودگ ء رنگ ء انت.

مات ءے موتکان ءے پہ گوئے کاریت

ترونگلیں ارساں پہ ذردی گواریت
 نگرہیں ذرج و تمللاں بیاریت
 کبیرے تنیکیں دل و داریت (پنجگوری، جنوری: 87: 2017)
 ارمان پہ ذریں مہر خاتون و
 پیتک من و دوست ات خالق پیچون و
 گون نہ کپتاں کہ بواناں یاسین و
 پہ ہزار ناز و شکلیں گین و (پنجگوری، جنوری: 85: 2017)

اسے دور و تھا دگہ یک عالم و زانینکاریں شاعرے ملا ابراہیم کاشانی بوتگ کہ سیادی گوں بلوچانی نامی میں ٹک کاشانی و بوتگ۔ آئی و
 اسل نام مرزا ابراہیم بوتگ کہ اسے زمانگ و مرزا ہما مردمان اش کشتنگ انت آ عالم و زانینکار بوتگ انت و ماں تسپ پنجگور و ودی
 بوتگ و آئی بجکی میں ہنکین اوں ہے بوتگ۔ البت پہ وانگ و زانگ و علم و زاننشی شہر شیراز و شنگ کہ اسے زمانگ و علم و زانت و
 نجل و بوتگ۔ ابراہیم کاشانی و ودی بوتگ و روج و سال زانگ نہ بنت البت آچہ ملا عزت پد و شاعرے بوتگ و فارسی زبان و
 شاعری وے کرتگ۔ آئی و زند و گیشتریں حال و احوال چش انت

“واجب و پیلوں نام مرزا محمد ابراہیم انت بلے بلوچی گپ و گال و سبب و آبراہیم و نام و مشہور انت و وقتی شعرانی تھا ہم ہے براہیم
 و نام و کارمرزکت۔ آکران و پنجگور و مردے ات و تسپ ڈیہہ و بندوک ات۔ آبلوچانی مشہوریں کہول کاشانیاں ات، ذگریانی
 گشتنانی پدا آ میر نصیر خان نوری و ہم دور و نوبت ات۔ اسے ڈول و آ ہزدہمی صدی و شاعرے ات۔ آیک مزین عالم و کواسے
 است ات و وقتی وخت و شروعات و پنجگور و قاضی ات بلے رند تراں چہ پنجگوری قاضی گری و درآہگ و رند آ کچ و روت و تربت
 و جنہ مند بیت۔ ہدا آ ذگری بیت۔ انہی شاعری و تھا آئی عقیدہانی ذکر ہر جاہ و است انت و وقتی ہم مذہبیں زانوگر و سروکانی باز
 منوگر و شیدائی سہراکت و آہانی سر و شعر و لچھے پر بستگ آ وقتی اسے حب و ہدوک و چوش سہراکت۔

یادم ہمیشہ دردل بیاراں بر گزین
 ہر ہفت دہ کواکب چو مہر اختر است
 پینائی علم و معنی حرار جان فدا
 آں گلشن قصر قد میر است صفا
 گلزار باغ معنی خدا دات مصطفیٰ
 ملا مراد جنگی جاروب آں درات
 طوطی خوش مقال شیخ محمد سلیمان

دنیا و دین پرور چو کرار حیدر است (ندیم: 225'224: 1999)۔

”قاضی صاحب کا شمار فارسی زبان کے عظیم شاعروں میں ہوتا ہے۔ آپکی دو کتابیں بنام در صدف اور گل و چمن قاضی صاحب کی
 عظمت کا ثبوت پیش کرتے ہیں۔ قاضی صاحب کی شاعری کا بنیادی موضوع دین کی تبلیغ ہے انہوں نے اپنا زیادہ تر زور تخیل دنیا
 کی بے ثباتی، وحدانیت، ذکر الہی، ترک دنیا، رویت باری تعالیٰ وغیرہ موضوعات پر صرف کیا ہے۔ لیکن ان کے علاوہ انہوں نے

دیگر مروجہ تمام اصناف سخن پر اظہار خیال فرمایا ہے۔ قاضی صاحب کے کلام کی کئی خوبیاں ایسی ہیں جو بہت کم شعراء کے کلام میں پائی جاتی ہیں ازجملہ سب سے بڑی خوبی یہ ہے کہ ان کا کلام نہایت آسان اور عام فہم ہے فارسی زبان سے معمولی واقفیت رکھنے والا شخص بھی ان کے کلام سے استفادہ کر سکتا ہے۔ قاضی ابراہیم نے جہاں دین کے دوسرے اصولوں پر اظہار خیال فرمایا ہے وہاں انہوں نے معرفت الہی اور اہل معرفت کی بھی تعریف کی ہے۔ آپ کے نزدیک صرف وہی لوگ خوش قسمت ہیں جو عرفان حق کی لذتوں سے آشنا ہیں۔

خوشا کسے کہ اہل معرفت باشد

یقین کہ در جہاں قوم مغفرت باشد (نوری، رمضان 15: 2018)

ناطق مکرانی، اسلیں ”گل محمد“ بوتگ، آئی، آرپیں پَس، نام واجہ نور محمد بوتگ، آہرنو ہی کرن، گڈسر، گڈسر، نوزد ہی کرن، بندت ودی بوتگ، تسپ پنجگور، ملازنی کہول، چے سیادی، بوتگ، آمزئیں فارسی دان، بوتگ، وتی ورنائی، تسپ پنجگور، جو ہسر، مچکڈگ، آل گوازینگ، رند، سندھ، روت، انت، اودا یک سو جکار، استادیے جہت، زانگ، پنجارگ، بیت، انت، لہتیں سال سندھ، پنجاب، بوتگ، پد، آہندوستان، علم، زانشت، بجاہ، لکھنو، روت، جنہ منند بیت، انت۔

ماں سندھ، امیر صوبیدار تالپور، دربار، گوں، ہمگرنج، بیت، انت، حاکم سندھ، آئی، ہمک روچ، یک کلداریے پٹار، ہم ایر کنت، کہ آ دور، شریں زرے، بوتگ، ہے، بیم، ماں ہندوستان، اودھ، شہزادگانی محمد علی شاہ، امجد علی شاہ، واجد علی شاہ، دربار، گوں بندوک، بیت، انت، اے ہما دور، بارگ، ات مرزا غالب، نامدار، ات، ہمائی، سنگت، بیت، انت، بلکیں، آئی، شعرانی، ردی، آل، گپیت، آدھلی، ہم، جل، ایت، وھدیکہ، لکھنو، بیت، گڈا، مرزا غالب، نمدی، روان، دینت، مرزا غالب، آئی، را، اوں، نمدی، روان، دینت۔

”یہ سارے علمی، ادبی اور مجلسی اوصاف انہوں نے مکران میں اکتساب علم و عمل سے حاصل کئے تھے۔ اس دور میں علماء کا ایک چھوٹا مگر بااثر طبقہ موجود ہوتا تھا۔ ان کا مرکز پنجگور تھا۔ جہاں سے علماء اصفہان اور شیراز سے علوم اور فن فقہ و سماجیات میں فارغ تحصیل ہونے کے بعد آخوند اور قاضی بن جاتے تھے۔ ہمارے دوست عبدالقادر اشیر شاہوانی کہتے ہیں۔ ناطق تسپ کے ملازنی تھے اس پر مزید تحقیق کرنی پڑے گی۔ کیونکہ اس قبیلہ کے بارے میں کہتے ہیں کہ ان کے جد امجد شیراز سے آئے تھے وہ شیراز سے آئے تھے یا نہیں مگر شیرازی لڑ (تلوار) اور شیرازی علوم دونوں کے ماہر تھے یعنی اہل سیف بھی تھے اور اہل قلم بھی (شاہوانی 17، 18: 2008)۔

وھدے آہندوستان، روت، انت، ہمودا، جنہ منند بیت، انت، گڈا، آئی، را، سندھ، یات، نیت، بلکیں، وتی، ملگزاریں، مکران، سرگلیں، ملک، ہاک، گیر، کابنت، وتی، شعرانی، تہا، مکران، را، چش، یات، کنت۔

صبا از جانب ناطق سلامی خاک مکران را

کہ من چوں غنچہ دل، در گلشن ہندوستان، بستم (شاہوانی 117: 2008)۔

گل محمد ناطق مکرانی، لکھنو، نودربر، آل، 1890ء، آئی، شعرانی، وانگی، جوہر، معظم، نام، چاپ، شنگ، کرت، ہے، وانگی، پدا، شوہازگ، بوت، چہ، بلوچی، اکیڈمی، کوئٹہ، چاپ، شنگ، بوت۔

آ بلبلم کہ گر بہ چمن سر کند فغان

از ہر درخت آتش موسیٰ شود عیاں

آن گشتم کہ بادز فیض شیم او
 بخشد بمرده چون نفس عیسوی رواں
 آن شبنم کہ موئی کشاں آفتاب را
 آرد فرود جذبہ آتش از چہارم آسماں
 آن قطرہ ام کہ بالہ اگر برو جود خویش
 ہر قطرہ آتش نشان دہد از بحر بیکراں
 آن شاعر م کہ شہرت و شعر م جہاں گرفت
 چون صیت کام بخشی دستور شہ نشان (شاهوانی 47: 2008)

ولی محمد ملازئی اوں تسپ پنجگورہ چہ منندے بوتگ، آئی آرپیں پلس و نام میر غلام محمد ملازئی بوتگ، وتی ورنائی و ماں دژک ایران و روت انت و ہمودا شاہوکاری کنت۔ ایک وانندیں و کوا سیں مردے بوتگ۔ ملا ولی محمد 1870 و سال و ودی بیت انت و آ 1949 و سال و بیران بیت انت۔ پیری و وهد و آئی و را چٹانی نادرانی و گور جنگ ات و میم و نہ کرت۔ آئی مانش ماں مزئیں کبرستان تسپ و انت۔ آئی و دست نمبشٹیں واگی تنی وهدی منی گورا ایر انت، ہے دست نمبشٹیں واگی واجہ عبدالوہاب آریا و رد و بند دات و گوٹگیں سال و ایران و چاپ و شنگ کرت۔

اے واگی و تھا 1914 و و بگر داں 1945 و و ماں روبرکتی بلوچستان و ہر وڑیں چست و ایرے کہ بوتگ، آیاناں لچھئی دروشم و نویگ بوتگ انت۔ اگاں ما اے واگی و چار و ٹپاس بکناں آزمانگ و چم و بستیں و وت گندیں راجدپتر انت۔ سردار بہرام خان باراں زئی و ایرانی قاچار آئی نیام و مر و جنگ ات۔ آئی اے درائیں ویل و واقعات منظوم و دروشم و دیم و آورتگ انت۔

دلم مرد انسانے میل کردہ
 خیال ام راہر طرف سیر کردہ
 بہ ہندوستان و ملک خاران
 شدہ فکرم ز کمران تا خراسان
 دریں اطراف ہر چند دویدہ ام
 نہ اوصاف کسے از کس شنیدہ ام
 ہمہ ملکہ بلوچستان تہاے
 نشد پیدا نشانے مردناے
 خیالم باز شد سرحد ایران
 کہ اول گشتہ ایران جائے شیران
 بہ بہرام خان چو فرزندے ندیم
 بنامش داستاںے نوکشیدم (شاهوانی 120: 2008)۔

مولوی محمد صدیق پنجگوری ء اوس سیادی اچ باگیں پنجگورہ ء بوتگ ، آئی ء آرپیں پُرس ء نام ملا روشن بوتگ ، مولوی محمد صدیق ء فارسی ء ابید براہوی زبان ء اوس شعر ء وزبت گشتگ .

عبدالباقی براہوی (شاید عبدالباقی درخانی) نے بلوچی دنیا کے نومبر دسمبر 1970ء کے شمارے میں اس عنوان سے ایک مضمون لکھا ہے کہ مولوی محمد صدیق ایک عظیم شاعر تھے . آپ مکران کے علاقہ پنجگورہ کے باشندے تھے . آپ والد کا نام ملا روشن تھا . آپ کی تصنیف ”ذخیرہ سلیمانی“ موجود ہے . یہ کتاب فارسی زبان میں ہے جس کو آپ نے 1278 ہجری میں شروع کر کے 1312ء میں ختم کی (شاهوانی 139: 2008).

آوتی یک شعرے ء تہا پاکیں نبی ء سپت ء توسپ ء اے پیم کنت:

دل گدائی تو رسول اللہ
سرفدائی تو یا رسول اللہ
شدہ ام مست می کنم نالہ
از برائی تو یا رسول اللہ
رحم کن بر من ستم دیدہ
بہ لقاتی تو یا رسول اللہ
درد مندم دوانمی دانم
جز دوائی تو یا رسول اللہ
سرمہ چشم خوشی می خواہم
خاک پائی تو یا رسول اللہ
در دو عالم طبع ہمیں دارم
من لقاتی تو یا رسول اللہ
چشم امید در روز و شب دارم
بر عطائی تو یا رسول اللہ
دل محمد صدیق خرم باد

از صفائی تو یا رسول اللہ (شاهوانی 143'142: 2008).

مولوی غلام رسول باران پنجگوری ہم لچہ کارے گوشتگ ، واجہ ء بابت ء گیشیں سرپدی نہ رسیت البت آوتی لہتیں شعر مولوی خیر محمد ندوی ء دمنت کہ آماہتاک ”اومان“ ء تہا چاپ ء شنگ کنت ء آئی ء بلوچی ء ابید فارسی زبان ء شعر ء لچہ نویسنگ ، اے پیما ما گشت کنان کہ مولوی باران پنجگوری چہل دہک ء مردے بوتگ کہ پنجاہ ء دہک ء آئی ء شعر ء لچہ چاپ ء شنگ بنت . واجہ خیر محمد ندوی اے ایش ہم گشتگ انت کہ مولوی باران پنجگوری ء مارا بازیں شعرے پہ چاپگ ء داتگ بلے تاکد یمانی کمی ء سبب ء ما ادا لہتیں چاپ ء شنگ کرتگ .

پہ درور آئی ء شعر ء نمونگ چُش انت:

بچار ای آدم ء اولاد ترا پیدا کتا ربا
بنام اشرف المخلوق ترا اعلیٰ کتا ربا
حقیقت ظاہر بیت آباد شاہ نقش و گلکاری
تو پچکن عبرتے چماں ترا زیبا کتا ربا (ماہتاک اومان)

واجہ فضل کریم سور دو پہچورہ ء جنہ مندے بیت انت ء اچ میروانی ٹک ء آئی ء سیادی بیت ، واجہ ء بابت اول گیشیں سرپدی نہ
رسیت البت آئی وتی جنہ دست ء نبیستگیں دو ، سہ شعر دست کپتنگ . واجہ ء دگہ اول بازیں شعر نویستگ بلے گار ء بیگواہ انت .
واجہ فضل کریم چونائی ء پاداں لنگ بیت ء واجہ ء اولاد ہم نہ بیت . ہمیشہ آوتی شعرانی تہا وتی پٹام ء معزور کنت . آئی ء یک شعرے
چُش انت .

پادا شیوار بند قوم بلوچ واب مکن
گستگیں جوهر ء تو قوم ء وتی گار مکن
اُلمان ملکی دلا واہگاں قومیگاں بدار
مرقبیں زند ء خیالاں پہ دیار و قوم پکن
گند دگر زیدانی مرداں گوں کار قومی کار پداں
آسیں درد پیچ و تائیں من دلا پیدا پکن
برز بگر خیالاں درین من جہاں نام ء درار
کنڈگ و کوہ و گرانی منزلاں برتاں پکن
آکہ لوٹت زندگی قوم من جہاں بنت
تا وتی بود و کمال آوتا گار مکن
نیمگ چار گوات مخالف گوں تئی منزل بیت

اگاں ما پہچورہ ء کہنیں شاعر ء لہزانت آں چاراں گدا اے تک ء میر محمود خان گجی ء نام گندگ بیت انت ، میر محمود خان 1919
ء ماں کوشکلات تربت ء ودی بوت بلے وتی زند ء گیشتریں موسم پہچورہ ء گوازینت انت ، 1929 ء ء وتی آرپیں پس ء بیرانی ء پد پہ
مدی پہچورہ ء آہت جنہ مند بوت ، آئی ء ہنکین سور دو انت . میر محمود خان گجی ء راجکاری ء ابید گوں بلوچی لہزانتک ء ہب ء
هدوناکی است انت . آئی ء وتی ماتی زبان ء شعر گشت ء پہ جنگ ء پہلوان آں دات انت ء بلے آئی ء گیشتریں شعر ء لچہ وصد ء
دنز ء مجانی تہا گار ء بیگواہ انت . آئی ء مشہوریں شعرے ” جی کپوت بیتانی “ باز نامدار انت:

جی کپوت بیتاپ ء غریب طرزیں
چم تئی سہر بانزل انت سبزیں
زور دلی زاراں مرغ شکر لوزیں
ہر ہمودا کہ گواتگرے دریں

نشنگ منی و ابانی پری شریں
 بانچھیں مکران جنک شریں
 نندی ماں نقش گوانگر ء تل ء
 سرکن سلماں پہ سوسن ء پل ء
 چو بگش منی دوست ء پہ نہانی ء
 سر ء شمشاد ء گل ستانی ء
 منی دیدہ ء نور ء عاشقانی ء
 تنگ مبو جانی کار خدائی انت
 دوست پہ دوری پہ نارسائی انت
 نئے من ء داشت مہ وش زوتماں
 نئے شکاراں پاچنی شوقاں
 دست اول بند انت بر قسمت ء طوفان
 تنگ مہ بو مہہ گونگ خیالانی
 درم گوریں جانی دوست وفابانی
 چو کہ نازل بیت حکم ء یزدانی
 زوت خلاص بنت اے کار ہارانی
 پروتنگ ء راہ سازگ تلارانی
 لوٹیں وتی زین ء راہ رویں مل ء (ندیم 316'315: 1999)۔

عہدی دور ء باریگ ء چٹیش بازیں شاعر ء لبزانت بوتگ انت کہ آیانی سناچ داں پہ ما سر نہ بوتگ انت اگاں بوتگ انت گڈا آکئی
 ء چونڈی انت ، پدا دومی گپ ایش انت اگاں بازیں شاعرے ء فارسی یا دگہ دری زبان ء شاعری کرنگ گڈا آئی ء الم وتی ماتی زبان
 ء اوں وتی سناچ دیما آڈرتنگ انت بلے آیانی سناچ وهد ء ہاگاں گوں ہوار انت داں آڈکیں اوبادگ ء سر نہ بوتگ انت . منی
 ہیال ء ایشی ء یک سبب ء ایش انت آزمانگ ء فارسی نہ ایوک ء سرکاری زبان بوتگ بلکیں نبشتہ ء زبان ہم بوتگ . بلوچی ء رانہ
 چٹیش دست ء ایرموش بوتگ نہ کہ نبشتہ ء زبان بوتگ .

آسری تران

اے بحث ء تران ء پدیکے و پنجگورہ عہدی لبزانتکی راجدپتر ء بازیں تک ء پہناد دیم ء آہت انت ء بازیں لبزانت ء شاعرانی بابت ء
 سرپدی رست ء دومی ایش کہ اگاں ما بلوچی عہدی شاعری ء شہکلی ء شاہیگانی ء چاراں ء ٹپاساں گڈا ایشی ء پشت ء سداں سال ساری
 ء یک لبزانتکی راجدپتر ء بوتگ گڈا اے راجدپتر ء بڑہ پنجگورہ ء مکران ء ایدگہ دگہ بوتگ انت کہ مروچی بلوچی عہدی شاعری
 انچو توان ء محکم انت . بگندے منی اے کسانیں نبشتانک ء ہینار مہ پُرشیت بلے پہ پٹپول کاراں نوکیں راہ ء شون ء درکیت انت .

شوندات

- بلوچ، عبد الصبور: 2006 کہننن بلوچی شاعری .نگیج ء دیروئی، ہائیر ایجوکیشن کمیشن اسلام آباد
- بلوچ، حمید: 2009 تاریخ مکران عہد قدیم سے عہد جدید تک، سید ہاشمی ریفرنس کتاہجاء کراچی
- بلوچ، خالد: 2012 پنجگورہ تاریخ و شخصیات، عزت اکیڈمی پنجگورہ
- پنجگوری، ملا عزت جنوری: 2017 پری دروشم، عزت اکیڈمی پنجگورہ
- ندیم، حاجی عبدالغفار: 1999 کنزی، بلوچی اکیڈمی کوئٹہ
- نوری، سید عیسیٰ، رمضان: 2018 شمع بصیرت
- عامل، انجنئر یعقوب، مئی: 2001 چکار، بلوچی پبلیکیشنز کوئٹہ
- شاهوانی، اشیر عبدالقادر: 2008 ناطق مکرانی، بلوچی اکیڈمی کوئٹہ
- ماہتاک اومان کراچی سال 1952